

Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Филология. Социальные коммуникации». Том 24(63) №1. Часть 1 2011 г. С. 284 – 288.

УДК 811.161

НАЙГОЛОВНІШІ ОСОБЛИВОСТІ МОВИ УКРАЇНСЬКИХ КОЛЯДОК ЯК САКРАЛЬНИХ ТЕКСТІВ

О. Р. Петренко

*Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
г. Одеса*

Українські колядки являють собою різновид сакральних текстів із календарними, сугестивними та багатьма іншими функціями. Вони віддзеркалюють архаїчну міфологічну структуру всесвіту й, відповідно, відзначаються рисами сакралізації на рівні втіленої в мові символіки, онімної й апеллятивної лексики, фонетики та морфології.

Ключові слова: мова українських колядок, магія імені, архаїзація стилю.

Актуальність статті обумовлена тим, що мова творів українського фольклору різних жанрів залишається недостатньо дослідженою, відбиття в ній особливостей давнього магіко-міфологічного сприйняття вивчене мало. Сказане повною мірою стосується такого виду текстів календарно-обрядового фольклору українців, як колядки.

Зазначена та суміжні проблеми розглядалися у наукових працях Т. Ковалевської, Н. Кутузи, В. Різуна, І. Черепанової, С. Балтivecь, Л. Виноградової та багатьох інших дослідників.

Наукова новизна статті полягає в тому, що в ній вперше розглянуто мовні особливості текстів українських колядок з погляду втілення в них міфологічного світогляду й уявлень про магію слова.

Мета статті — визначити найголовніші особливості мови українських колядок як сакральних текстів.

Найдавніші жанри фольклору виникали в період міфологічного світобачення, образно-асоціативного осмислення людиною навколишнього світу. В цей час основним засобом впливу людини на іншу людину, навколишню природу й на найвищі божественні сили вважали різноманітні види магії. Відтак архаїчні тексти народної творчості слід розглядати в контексті міфології як світогляду, ідеології й магії як дієвого, активного, за тогочасними уявленнями, засобу комунікації зі світом.

Словесний (вербальний) текст спершу виступав невіддільною частиною архаїчного синкретичного обрядового, святкового дійства, яке, поряд із текстом, включало також музику, танці, ігри, різноманітні жести, вбрання, маски, використання священних предметів і культової обстановки (місця — дому, храму, лісу, берега річки і подібн.) [1, с. 274].

Вербальна магія багатоаспектно поєднувалася з предметною, дієвою магією. Слово, назву сприймали як неодмінний атрибут предмета або явища так само, як форму, колір та інші фізичні ознаки. Як і магичний предмет (фетиш, амулет), свя-

щенне слово так само могло виступати об'єктом власності певних осіб (чаклунів, жерців, вождів чи цілої родини, роду, племені на протигагу іншим). Виходячи зі сказаного, творці священних текстів і носії словесних (як і загалом ритуальних) традицій відігравали в архаїчному колективі особливо важливу соціальну роль. З одного боку, знання священного слова входило в обов'язки жерця (з пізнішим виділенням особливого розряду жерців-«філологів», як у давніх кельтів), з другого ж боку, дослідники вважають за можливе говорити про «граматику обряду» в цілому поряд із граматиною (в широкому розумінні — лінгвістикою) сакральних словесних елементів обряду.

Яскравим виявом стародавніх уявлень про магічну силу слова виступає явище табу — священна заборона на вимову (а іноді й узагалі знання) певних слів, звукосполучень і цілих текстів, наділених особливим сакральним значенням (слів-символів магічно-міфологічної картини світу). Табу не обмежується вербальною сферою й поширюється на предмети, дії тощо, отже, є одним із виявів зв'язку вербальної магії з невербальною. Як пізнішу модифікацію сакрального табування слова (зокрема й власного імені божества) можна розглядати біблійну (але відому й в інших традиціях, наприклад, давньогрецькій) згадувати ім'я Бога всує (пор. інший біблійний мотив відкриття імені Бога лише деяким патріархам і пророкам). Табу може накладатися й на деякі заклинання, молитовні тексти (як, наприклад, на магічну формулу, яку вимовляли стародавні греки під час особливо сакральних і втаємничених Елевсинських містерій) [2, с. 23 – 27].

Поряд із тим у сакральних текстах спостерігається й протилежна, не менш архаїчна тенденція — повторюване вживання магічної лексики, певних звукосполучень, божественних імен із метою впливу на людину, природу, найвищі сили. За допомогою таких елементів створюється особливий (в уявленні творців і виконавців — сакралізований) ритмічний малюнок тексту, значно підсилюється його запам'ятовуваність і сугестивність. Найяскравішими прикладами подібного використання лексики міфологічної сфери можуть виступати замовляння й молитви, однак такі елементи наявні й у текстах інших жанрів народної творчості, зокрема, казках, легендах, календарно-обрядовій і родинно-обрядовій поезії.

Уявлення про магію імені, а надто божественного імені, посідає в міфологічній свідомості, а відтак у її віддзеркаленні — фольклорному творі, особливе місце. Тому, хто вимовляв божественне ім'я, уявлялося, що він тим самим стає певною мірою причетним до найвищих сил, до небесного світу, пов'язує себе з ними, заручається їхньою підтримкою. Таке сприйняття базується на первісній вірі в тождність знання імені (найменування божества, іншої людини, предмета, явища) і володіння названими об'єктами.

Відбите у колядці архаїчне уявлення про включеність слова (передусім священного слова) у світобудову і загалом про сакральну роль слова базується головним чином на біблійних сюжетах і образах (Бог створює світ словом на початку Книги Буття, Бог утілений у Слові на початку Євангелія від Івана), однак глибина основа такого уявлення може бути закорінена в універсальних закономірностях міфологічного сприйняття слова як космогонічного чинника (наявні приклади в давньоєгипетській, давньоіндійській та інших міфологічних традиціях). Таке

сприйняття може бути віддзеркаленням вражень від сили словесного наказу, який в архаїчній культурі наділяли особливою сакральною значущістю.

Символіка різдвяного свята й обряду колядування генетично пов'язана з язичницьким святом *Коляди* (від латинськ. *calendae* — перший день місяця).

Колядковий текст стосується сакрального дійства, що моделює одну з найбільш культово важливих подій християнського віровчення — народження Ісуса Христа. До того ж священне свято приурочене до особливого часу — межі календарних (сонячних) років, коли в язичницький період різні народи святкували народження Сонця (зимове сонцестояння, від якого починає збільшуватися сонячна сила). Пізніше відбулось ототожнення народження Христа й народження Сонця. З сакральним часом поєднується сакральний простір — новозавітний Вифлеєм, місце народження (Різдва) Сина Божого, в українському обряді репрезентоване вертепом (наочним утіленням синкретичного святкового дійства). Отже, текст колядки багатовимірно інтегрований у сакральність часу, простору й обрядового синкретизму.

Найчастотніші й найзначущіші власні імена українських колядкових текстів — найменування Христа і його матері Марії. В уявленні християн саме ці імена виступають максимально наснаженими божественною енергією, сакральною силою. Відтак саме вони мають у колядкових текстах найбільшу кількість різноманітних заміників (субститутів), як-от *Син Божий, Божя Дитинка, Слово-Бог, Слово, Дитя, Дитятко, Дитина, Младенець, Маленький, Новонароджений, Первенець, Юнець, Чадо, Отрочатко, Ягнятко, Цар, Король, Владар, Владика, Пастир, Творець, Предвічний, Спаситель, Відкупитель, Вибавитель, Створитель, Учитель, Мессія, Спас, Богочоловік, Гість, Скарб, Лелійка, Убогий, Терпінє, Зірничка, Він, Ти (Ісус Христос), Діва, Дівуця, Ягниця, Пречиста, Мати, Панна, Цариця, Чиста Лелія* (Богоматір).

Колядкові тексти містять елементи більш архаїчних словесних жанрів магійного призначення, зокрема, зразки прикликання добрих сил (*Марія! Марія! Марія* у багаторазово повторюваному приспіві) і заклинання злих сил *Ірода, Ірода, Ірода злого, злого* — двічі повторюваний рядок [3, с. 7 – 26].

Важливу роль, поряд із онімами, відіграють у колядкових текстах і апелятивні слова-символи.

Знакові слова (і апелятиви, і оніми) можна розглядати як своєрідні однослівні текстові формули (за умови усвідомлення певної умовності такого поняття). Поряд із тим колядкові тексти містять і численні неоднослівні повторювані утворення — сталі вислови формульного характеру, серед яких можна виділити не тільки елементи, похідні від тексту українського перекладу Нового Завіту (*Бог предвічний, Цар предвічний, Син Божий, Бог живий, Дух святий, Свята Тройця, Діва Пречиста* та ін.), а й художні засоби, поширені в українській усній народній творчості (*чисте поле, зелене вино, яра пшениця, ворон кінь, з води і з роси, жито-пшениця, всяка пашиця, жовтий пісок, тихий Дунай, ясен сокіл, сиз орел, сад-виноград, суд судити* тощо).

Тривале, більш як тисячолітнє змішування в українському різдвяному обряді язичницьких і християнських, релігійних і світських елементів не дає можливості

для чіткої й однозначної диференціації цих елементів у досліджуваних колядкових текстах, а в деяких випадках можлива подвійна (двошарова) інтепретація символів і відповідних лексем як у язичницькому, так і у християнському ідеологічному контексті. Так, наприклад, є підстави припускати, що мовна (й позамовна обрядова) семантика важливих для досліджуваних текстів лексем *Коляда*, *Бог*, *Мати*, *Діва* та ін. може містити, поряд із християнськими, і давніші язичницькі компоненти, пов'язані з культами новонародженого Сонця (*Коляда*), священного хатнього вогню (*Бог — багаття*, *Божич* «священний вогонь»), Великої богині — Матері всього сущого.

Лексика українських колядкових текстів містить численні архаїзми і діалектизми, які відрізняються за своєю функцією. Колядкові архаїзми мають своїм джерелом літературно-писемну старослов'янську мову, що у слов'янському світі відіграла передусім релігійно-книжну, церковно-богослужбову роль. Переважна більшість архаїзмів розглянутих текстів є церковнослов'янізмами в українській редакції, більшою або меншою мірою адаптованими до норм української мови (що деякою мірою зближує архаїзовану мову колядок із книжною староукраїнською літературною мовою). Архаїзми-церковнослов'янізми дещо протиставляють мову колядок повсякденній розмовній мові їх творців і виконавців і забезпечують створення стилістичного ефекту піднесеної, урочистої мови — саме такої, яка має бути властива релігійному творові як невіддільному елементові синкретичного святкового дійства. На відміну від архаїзмів, діалектизми виступають рисою, що поєднує мову колядок із повсякденною мовою їх виконавців. Можна зробити висновок про те, що наявність діалектизмів у мові колядок є спонтанною, й вони не виконують у цих текстах певної стилістичної ролі.

Винятково важливу роль у творі сакрального призначення відіграє ритміка. Вона виступає кардинальним організаційним (структуротвірним) і сугестивним засобом у багатьох фольклорних жанрах (замовляннях, казках, прислів'ях і приказках, обрядових піснях тощо) і допомагає реконструювати магичні функції текстів тих жанрів народної творчості, для яких ці функції нині не є очевидними (наприклад, казка, родинно-обрядова поезія, загадка). Певна монотонність уживання сакральних лексем, серед них імен, підсилюється ритмічною одноманітністю й істотно зміцнює сугестивно-магічний елемент вимовлюваного або співаного тексту. Ритмічна організація сакрального тексту невіддільна від ритміки давнього синкретичного свята (репрезентативним прикладом якого виступає різдвяно-колядкове дійство) й від значно ширшої проблеми фізіологічної ролі ритму в житті людини, зокрема, ритміки дихання і мовлення. Ідентифікаційною структурною ознакою українського колядкового тексту на ритмічному рівні виступає віршовий розмір 5 + 5, проте він не є єдино можливим для українських колядок [4, с. 22 – 25].

Висновки. Таким чином, лексика українських колядкових текстів містить численні архаїзми і діалектизми, які відрізняються за своєю функцією. Переважна більшість архаїзмів розглянутих текстів є церковнослов'янізмами в українській редакції, більшою або меншою мірою адаптованими до норм української мови. На відміну від архаїзмів, діалектизми виступають рисою, що поєднує мову колядок із повсякденною мовою їх виконавців. Можна зробити висновок про те, що наяв-

ність діалектизмів у мові колядок є спонтанною, й вони не виконують у цих текстах певної стилістичної ролі.

Винятково важливу роль у творі сакрального призначення відіграє ритміка. Вона виступає кардинальним організаційним (структуротвірним) і сугестивним засобом у багатьох фольклорних жанрах (замовляннях, казках, прислів'ях і приказках, обрядових піснях тощо) і допомагає реконструювати магичні функції текстів тих жанрів народної творчості, для яких ці функції нині не є очевидними.

Литература

1. Алатирева Н. Б. Номінація світового дерева у колядкових текстах: варіанти, трансформації та диференціація слов'янської ментальної моделі / Н. Б. Алатирева // Слов'янський збірник. — Одеса: Астропринт, 2000. — Вип. VII. — С. 274 – 279.
2. Балтivecь С. Іван Огієнко: мова як вираження національної психіки, душі й совісті народу / С. Балтivecь // Дивослово. — 1994. — №7. — С. 23 – 27.
3. Виноградова Л. Н. Заклинательные формулы в календарной поэзии славян и их обрядовые истоки / Л. Н. Виноградова // Славянский и балканский фольклор: Генезис. Архаика. Традиции. — М., 1978. — С. 7 – 26.
4. Китова С. Симфонія кольорів у лексиці колядок і щедрівок (Колір у системі художніх засобів українських пісень різдвяного циклу) / С. Китова // Народна творчість та етнографія. — 2004. — №1. — С. 22 – 25.

***Петренко О. Р.* Главные особенности языка украинских колядок как сакральных текстов.**

Украинские колядки представляют собой разновидность сакральных текстов с календарными, суггестивными и многими другими функциями. Они отображают архаичную мифологическую структуру мира, и, соответственно, определяются чертами сакрализации на уровне воплощенной в языке символической, онимной и аппелятивной лексики, фонетики и морфологии.

Ключевые слова: язык украинских колядок, магия имени, архаизация стиля.

***Petrenko O. R.* The most important features of language ukrainian christmas carol as sacral texts.**

The Ukrainian Christmas carol is a variety of texts with a calendar, suggestive and by many other functions. They represent the archaic mythological structure of the world, and, accordingly, determined the level of to incarnate in a language symbolism, phonetics and morphology.

Key words: language of the Ukrainian Christmas carol, magic of the name, archaizing of style.

Статья поступила в редакцию 2 ноября 2010 г.